

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-84.1-16>

УДК 316.001:378:015

Нічуговська Л.І.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄТВОРЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ

Анотація. Досліджені теоретичні засади формування життєтворчої компетентності здобувача освіти в системі університетської підготовки. На основі визначених концептуальних засад побудовано структурно-функціональну модель, яка є сукупністю структурних (мета, зміст, результат) і функціональних (принципи, підходи, умови, засоби, критерії, рівні) компонентів. Виявлені наукові підходи та принципи у процесі формування життєтворчої компетентності, які зумовлюють здатність і готовність особистості до пізнання життєвої перспективи на основі опанування змістом дисципліни згідно освітньо-професійної програми спеціальності 016 «Спеціальна освіта». Обґрунтовано, що процес формування життєтворчої компетентності доцільно організувати в єдності трьох взаємопов'язаних і взаємообумовлених етапів: мотиваційно-організаційного, когнітивно-діяльнісного та рефлексійного, для кожного із яких визначено мету, зміст та шляхи реалізації. Виокремлено сукупність педагогічних умов, що зумовлюють формування досліджуваного особистісного утворення та перехід його на більш високий рівень розвитку життєтворчої компетентності здобувача освіти.

Ключові слова: компетентнісний підхід в освіті, життєва компетентність, життєтворча компетентність, педагогічне моделювання, структурно-функціональна модель.

Nichugovskaya Lilia

Oles Gonchar Dnipro National University

STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF FORMATION OF LIFE-GIVING COMPETENCE OF THE EDUCATOR

Summary. Theoretical issues of the problem of formation of life-creating competence of the future student in the form of structural-functional model, which is a set of structural (purpose, content, result) and functional (principles, approaches, conditions, means, criteria, levels) components are investigated. In this case, the system forming component of the model is considered to be the goal, which is consistent with the social order of society and the factors that determine its dynamics. Scientific approaches and principles in the process of formation of life-creating competence are revealed, which determine the ability and readiness of a person to learn about life perspective by solving professionally-oriented tasks based on mastering the content of discipline 016 "Special Education". It is substantiated that the process of formation of life-creating competence should be organized in the unity of three interconnected and interdependent stages: motivational-organizational, cognitive-activity and reflective. It was found that the main purpose of the motivational and organizational stage is to create a favorable atmosphere for the development of students' personality in the context of their awareness of the importance of self-knowledge, self-realization and self-determination to build a strategy for successful life in the future. In this aspect, the special role of the discipline "Introduction to the specialty" is confirmed, because in the process of mastering it students can get acquainted with the content of "I-concept" of the future specialist as a necessary basis for real assessment of their own life potential. The importance of providing practice-oriented orientation of the content of professional training and transfer to the level of active use of acquired knowledge and skills by combining traditional and innovative methods, forms, teaching aids at the cognitive-activity stage of the process of life-creating competence. The key role of reflection as a technology of professional self-determination and formation of personality in the context of identifying its compliance with their own life projects to the internal and objective external requirements of society is substantiated. The set of pedagogical conditions that determine the positive dynamics of the process of development of life-creating competence of the learner is singled out.

Keywords: competence approach in education, life competence, life-creating competence, pedagogical modeling, structural-functional model.

Постановка проблеми. Зростання ролі людського фактора в перетворення сучасного суспільства на демократичних засадах, подальша гуманізація, гуманітаризація його основ, соціально-економічні та відповідно культурні процеси актуалізують проблему модернізації освітніх послуг в контексті спрямованості на розвиток особистісних якостей та компетентностей здобувачів освіти, здатних до конструктивного досягнення успішної життєдіяльності в умовах мінливості економічного середовища. Тому однією із актуальних проблем, яка потребує особливої уваги педагогічної спільноти в освітній діяльності є проблема формування життєтворчої компетентності майбутнього здобувача освіти.

Аналіз наукових джерел і педагогічного досвіду з проблеми дослідження уможливує виявлення низки соціально-педагогічних суперечностей між:

– швидкою зміною змісту майбутньої професійної діяльності та необхідністю в опануванні відповідно оновленими фаховими знаннями, вміннями та відповідними професійними компетенціями з будь-якого напрямку вузівської підготовки, що в свою чергу, обумовлює потребу суспільства в здобувачах освіти з високим творчим потенціалом, здатних на особистісне самовизначення і готових до конструктивного досягнення успішної життєдіяльності згідно із вимогами розвиваючого соціуму;

– урахуванням, що в цілому навчання у закладах вищої освіти зорієнтовано не на формування життєтворчої компетентності як механізму продуктивної самореалізації особистості студента, а на його здатність у майбутній діяльності реалізувати соціально задані моделі поведінки;

– недооцінювання можливостей педагогічного моделювання як одного із провідних методів дослідження, що базується на виявленні структурно-функціональних компонентів моделі, спрямованих на розвиток індивідуально-особистісної життєтворчості здобувача освіти, породжує невідповідність рівня професійної підготовки особистості студентів вимогам, що відповідають сучасному ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз літературних джерел з проблеми дослідження засвідчив науковий інтерес до таких понять як компетентнісний підхід в освіті, життєва компетентність, життєтворча компетентність, педагогічне моделювання, структурно-функціональна модель.

Зокрема, ідеї компетентнісного підходу до загальної середньої та вищої освіти, що базуються на динамічній комбінації знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну і подальшу навчальну діяльність знайшли відображення у працях як зарубіжних вчених (І.О. Зимня, Дж. Равен, Г.К. Селевко, О.В. Хуторський та ін.), так і вітчизняних дослідників (І.Д. Бех, І.Г. Єрмаков, О.В. Овчарук, О.І. Пометун, О.Я. Савченко та ін.).

Наукові дослідження та ідеї І.Г. Єрмакова, Н.А. Пустовіт, Л.В. Сохань, В.Т. Циби та ін. спрямовані на пошуки ефективних шляхів становлення життєвої компетентності, під якою розуміють «...багаторівневу категорію, яка формується протягом всієї життєдіяльності людини, проходить етапи соціалізації, набуває життєвий досвід, опановує ціннісні орієнтири, професійні навички через виховання, освіту, професійну діяльність. Життєва компетентність – цілісний результат вітчизняного досвіду як поєднання самостійної роботи над собою та самовдосконалення» [10, с. 285].

Наукові розвідки щодо розкриття суті поняття життєтворча компетентність спрямовані на розкриття її сутності як стрижневої основи життєвої компетентності та життєтворчості особистості, продуктивного життєвого проектування здобувачів освіти в загалі та із спеціальними потребами зокрема [1; 5; 8; 9].

Можливостям моделювання освітніх систем приділяють дедалі більше уваги в науково-педагогічних дослідженнях, що обумовлено виявленням ресурсів саморозвитку, самовдосконалення в межах самих освітніх систем.

Останнє надає можливість для реалізації напрямів наукових досліджень, пов'язаних з розробкою сучасних моделей університетської освіти, зокрема з моделюванням педагогічного процесу, формуванням творчого потенціалу майбутнього викладача в процесі професійної підготовки в університеті; з особливостями моделювання в педагогіці в контексті розвитку інформаційних відносин тощо (О.П. Мещанінов, Р.К. Серьожникова, Є.О. Лодатко та ін.).

У контексті нашого дослідження особливе місце відводиться поняттю структурно-функціональної моделі, яка поєднує сукупність структурних і функціональних компонентів та охоплює цільовий, змістовий, процесуальний, результативний блоки, які взаємопов'язані й необхідні для досягнення запланованого результату, розташовані послідовно й утворюють цілісний процес формування досліджуваної компетентності, взаємодоповнюючи один одного шляхом функціонального призначення (А.А. Вербицький, А.Н. Дахін, В.В. Корнешук та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не зважаючи на достатньо велику увагу наукової спільноти до проблем професійної підготовки студентів у ЗВО взагалі та в системі спеціальної освіти зокрема, в цілому залишаються недостатньо дослідженими як в теоретичному, так і в методичному аспектах шляхи виявлення основних особливостей, що сприяють розвитку життєтворчої компетентності здобувачів освіти.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі формування життєтворчої компетентності здобувачів в системі спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літературних джерел спонукав до висновку, що в підготовці студентів, здобувачів освіти відповідно до вимог ринку має домінувати формування життєтворчої компетентності як підґрунтя для розвитку життєвої компетентності особистості. На думку науковців, життєва компетентність – це системна властивість особистості: цілісна, ієрархічна, динамічна система здатностей, яка дає змогу людині свідомо і творчо визначати і здійснювати особисте життя, розвивати свою індивідуальність, розбудовувати життєвий ціннісно-нормативний простір, вирішувати складні життєві завдання, набувати і виконувати соціальні ролі [3]. Водночас, компетенції як структурні одиниці компетентності витлумачені як сукупність якостей особистості, до яких віднесено освіту, навички, досвід, особистісні риси, позиції, рівень мотивації, ціннісні орієнтації, які вдосконалюються й використовуються для розвитку феномену життєтворчості здобувача освіти в цілому. При цьому в контексті досягнення мети дослідження важливим є виявлення взаємозв'язків і взаємозалежностей між вищезазначеними компетенціями шляхом побудови педагогічної моделі, яка є сукупністю структурних (мета, зміст, результат) і функціональних (принципи, підходи, умови, методи, засоби, критерії, рівні) компонентів, реалізація яких забезпечує формування життєтворчої компетентності студентів ЗВО як здобувачів вищої освіти [3].

Доцільно зазначити, що структурно-функціональна модель є узагальненим представленням суттєвих характеристик процесу і результату, що охоплює взаємопов'язані блоки, а саме: концептуально-цільовий, змістовно-процесуальний, рефлексійно-оцінний та результативний. Системоутворюючим компонентом моделі вважаємо мету, що узгоджена з соціальним замовленням суспільства та чинниками, які обумовлюють його динаміку. Досягнення поставленої мети базуємо на врахуванні концептуальних положень,

у відповідності до яких конструємо навчання, спрямоване на активізацію навчальної діяльності шляхом впровадження компетентнісного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого, системного наукових підходів та принципів науковості, системності і послідовності, професійної спрямованості, самостійності, свідомості й активності, проблемності.

Реалізація цих наукових підходів і принципів у процесі формування життєтворчої компетентності майбутніх здобувачів освіти передбачає розв'язання професійно зорієнтованих завдань, які зумовлюють здатність і готовність особистості до пізнання життєвої перспективи, прогнозування її альтернативних варіантів, наслідків реалізації кожного із них. Найбільш перспективними у цьому контексті є такі дисципліни як «Вступ до спеціальності», «Педагогічна творчість», «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи» та ін. згідно освітньо-професійної програми спеціальності 016 «Спеціальна освіта».

Важливим є що процес формування життєтворчої компетентності майбутніх здобувачів спеціальної освіти доцільно організувати в єдності трьох взаємопов'язаних і взаємобумовлених етапів: мотиваційно-організаційного, когнітивно-діяльнісного та рефлексійного.

Основною метою мотиваційно-організаційного етапу є створення сприятливої атмосфери для розвитку особистості студентів в контексті усвідомлення ними майбутньої життєвої перспективи шляхом звернення до самопізнання, самореалізації та самовизначення. У цьому аспекті зростає роль навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності», тому що саме в процесі її опанування доцільно ознайомити студентів з «Я-концепцією» майбутнього фахівця як «...складної динамічної системи уявлень студента як особистості та суб'єкта навчально-професійної діяльності» [2, с. 131].

Вона формується під впливом досвіду кожного індивіда і включає:

- «образ Я», що розкриває неповторність, самосприйняття шляхом фіксації здобувачем освіти певної соціально-рольової позиції та установок для себе;

- емоційно-ціннісне відношення до себе, що визначається самооцінкою професійних якостей та особистісних властивостей, рівнем самосприйняття та самоповаги;

- поведінкова складова як самопрезентація – визначені дії (внутрішні або практичні), які породжені уявленням про себе та ставленням до себе.

Зміст «Я-концепції» (а в більш вузькому значенні слова – самооцінки) є одним із найбільш важливих результатів виховання та навчання особистості.

На формування самооцінки впливають ряд факторів, що обумовлюють розвиток життєтворчої компетентності здобувача освіти:

- співставлення образу «Я – реального» з образом «Я – ідеального», тобто з уявленням про те, яким би студент хотів бути;

- інтеріоризація соціальних реакцій на певного індивіда, тобто студент ЗВО схильний оцінювати себе так, як, на його думку, його оцінюють інші;

- індивід оцінює успішність своїх дій і проявів через призму ідентичності, а саме відчуває задоволення не від того, що він просто щось робить добре, а від того, що вибрав певний напрямок професійної діяльності і саме там досягає успіху [7, с. 256].

З урахуванням вищевикладеного доцільно підкреслити, що ефективність мотиваційно-організованого етапу значною мірою залежить від підтримки інтересу до отримання нових знань та практичних навичок, як постійного спонукального механізму пізнання, і тому навчальні завдання повинні бути такими, щоб їхній зміст впливав на пізнавальні потреби здобувачів вищої освіти, був цікавим, доступним та водночас складним і тим самим стимулював студентів до життєпізнання як складової життєтворчої компетентності.

На когнітивно-діяльнісному етапі процесу формування життєтворчої компетентності студентів ЗВО нагальним є надання практико-орієнтованої спрямованості змісту їхньої професійної підготовки, переведенню здобувачів освіти з рівня оволодіння професійними знаннями і вміннями на рівень активного їх використання для творчого вирішення навчальних проблем і виконання пізнавально-професійних функцій. У цьому контексті особливу роль відіграють навчальні дисципліни такі, як «Педагогіка і психологія вищої школи», «Педагогіка», «Корекційна психопедагогіка» та ін., в процесі опанування якими відбувається не лише засвоєння теоретичних знань і практичних рекомендацій щодо майбутньої фахової діяльності, а й збільшується вірогідність щодо підвищення рівня сформованості інтересів, знань і навичок, мотивів на успішну реалізацію потенціалу та становлення життєтворчості майбутнього фахівця. Останнє обумовлено тим, що на цьому етапі збільшується частка самостійної роботи студентів щодо застосування засвоєних знань і вмінь. Крім того, здобувачам освіти пропонується раціональне поєднання традиційних й інноваційних методів, форм і засобів навчання, а саме: проведення проблемних лекцій, лекцій-діалогів, використання методів інтерактивного навчання, методу проєктів, пошуково-дослідницьких задач, створення проблемних ситуацій, складання схем основних понять теми (змістового модуля), структурно-логічних схем, застосування ІКТ тощо.

Водночас, доцільним є урахування, що співпраця викладача і студентів у процесі професійної підготовки передбачає об'єднання їхніх інтересів у вирішенні пізнавальних завдань, лише тоді студент відчуває себе не об'єктом педагогічних впливів, а особистістю, що діє вільно і самостійно. Це передбачає етичне ставлення до студента, повагу до його гідності, підтримку його поглядів і суджень, що створює атмосферу взаємоповаги та невимушеності навчально-пізнавальної діяльності, розвиває у майбутніх здобувачів освіти особливу форму творчої сутності людини, яка сприяє вибору особистістю стратегії її життя, розробці життєвих планів і програм, відбору й використанню засобів необхідних для самореалізації та подальшому самостійному розвитку її життєвої компетентності [6, с. 258].

Ключову роль у формуванні життєтворчої компетентності здобувача освіти відіграють створення умов для рефлексії і самооцінки студентів.

Психологи розглядають рефлексію не тільки як процес самопізнання суб'єктом самого себе, свого внутрішнього світу, а і як процес позиціонування особистості в соціумі.

Так ще Л. Виготський вважав, що нові типи зв'язків і співвідносини вищих психічних функцій передбачають в якості своєї основи рефлексію як відображення власних процесів у свідомості. Зокрема, на думку С. Рубінштейна, поява рефлексії впливає на формування особливого способу існування людини у світі та її ставлення до світу, тобто рефлексія ніби призупиняє або перериває цей неперервний процес життя «...тут починається або шлях до духовного спустошення або інший шлях до побудови морального людського життя на новому свідомому підґрунті» [11, с. 326].

Отже, професійна рефлексія є специфічним механізмом, який може бути використаний у технології професійного самовизначення й становлення, оскільки високий рівень її сформованості є показником переходу на особистісно-смісловий рівень, чинником актуалізації життєтворчої компетентності майбутнього здобувача освіти.

Саме тому, в контексті нашого дослідження на рефлексійному етапі доцільним є застосування інтерактивних технологій «Навчаючись-вчуся», «Мікрофон», «Закінчи речення», методу проєктів тощо. Не менш перспективним вважаємо створення студентами індивідуального портфоліо, участь у конкурсах студентських наукових робіт та науково-практичних конференціях і семінарах, студентських форумах за участю стейкхолдерів, що сприяє не лише активному оцінюванню їхніх навчальних досягнень, а й надає здобувачам освіти реальну можливість щодо виявлення відповідності власних життєвих проєктів внутрішнім та об'єктивним зовнішнім вимогам.

Важливим є урахування, що процес розвитку життєтворчої компетентності здобувачів освіти буде успішним, якщо під час організації навчання у вищих навчальних закладах забезпечити сукупність педагогічних умов. У нашому контексті педагогічні умови розглядаються як спеціально створені обставини навчального процесу, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання та використання елементів змісту, методів, а також організаційних форм, що

зумовлюють розвиток досліджуваного особистісного утворення та перехід його на більш високий рівень розвитку життєтворчої компетентності здобувачів освіти. До педагогічних умов відносимо такі як формування позитивної мотивації, наявність стійких пізнавальних інтересів, наявність пізнавальної потреби, достатньо високий рівень сформованості інтелектуальних умінь, пов'язаних із переробленням одержаної інформації щодо пізнання життєвої перспективи, прогнозування її альтернативних варіантів та наслідків реалізації кожного із них, ситуації успіху і психологічного комфорту кожному студенту, стимулювання самовизначення, самовдосконалення, самокритичності, впевненості в собі.

Водночас, найефективнішим серед перелічених умов вважаємо створення креативного освітнього середовища і включення студентів в різноманітні види пізнавальної діяльності шляхом реалізації технологій інтерактивного навчання та ІКТ (імітаційно-ігрового, проєктного тощо) та активних методів (ділова гра, мозкова атака, імітація проблемно-рольових ситуацій та ін.).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що формування життєтворчої компетентності здобувача освіти в системі університетської підготовки буде ефективним, якщо стратегія її розвитку буде базуватись на запропонованій нами структурно-функціональній моделі, в основі якої комплекс науково-обґрунтованих доцільних процедур поетапного розгортання освітнього процесу в єдності змісту, принципів, методів, форм, організаційно-педагогічних умов взаємодії його суб'єктів, що забезпечує реалізацію поставлених завдань. Встановлено, що процес формування життєтворчої компетентності має наскрізний характер, проходить у три етапи (мотиваційно-організаційний, когнітивно-діяльнісний та рефлексійний) і триває протягом всього навчання здобувача освіти. Кожен етап має свою мету та зміст.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку має стати розробка теоретичних та методичних засад впровадження інновацій в процес формування життєтворчої компетентності майбутнього здобувача освіти.

Список літератури:

1. Буланова Н.О. Поняття «життєва компетентність» для лиц с інтелектуальними порушеннями. *Молодой ученый*. 2017. № 25(159). С. 278–280.
2. Зінченко С.В. Роль «Я – концепції» в особистісному самовизначенні дорослих. *Європейський Союз – Україна: освіта дорослих*: Збірник матеріалів форуму до Міжнародних днів дорослих в Україні. Київ : Ніжин, 2015. С. 131–135.
3. Єрмаков І.Г., Пузіков Д.О. Життєвий проєкт особистості: від теорії до практики : практико-зорієнтований посібник. Київ : Освіта України, 2007. 212 с.
4. Котубей В.Ф. Структурно-функціональна модель формування соціокультурності компетентності майбутніх учителів початкової школи в педагогічних коледжах. *Фізико-математична освіта*. 2019. Вип. 2(20). С. 54–59.
5. Ляшенко В.І. Визначення рівнів сформованості життєвої компетентності дітей-інвалідів: Методичні рекомендації для спеціалістів соціальної реабілітації. Миколаїв : Державний комплекс ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, 2009. 46 с.
6. Нишета В.А. Життєва компетентність особистості; до питання створення функціональної моделі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості; проблеми і пошуки* : збірник наукових праць. Запоріжжя, 2008. Вип. 51. С. 257–264.
7. Нічуговська Л.І., Галайко Ю.А. Професійна складова «Я – концепції» студентів магістратури, як необхідний чинник успішної діяльності майбутнього педагога. *Професійна успішність педагогічного працівника як основа менеджменту якості освітнього процесу* : Збірник матеріалів IV всеукраїнських педагогічних читань. Черкаси : ФОП Гордієнко Є.І., 2019. 426 с.

8. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–21.
9. Психологія і педагогіка життєтворчості : Науково-методичний посібник / відп. ред. В.М. Доній. Київ, 2003. 563 с.
10. Пустовіт Н.А. Життєва компетентність. Енциклопедія освіти: акад. пед. наук України / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 285.
11. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2015. 705 с.

References:

1. Bulanova, N.O. (2017). Ponyatiye «zhiznennaya kompetentnost» dlya lits s intelektual'nymi narusheniyami [The concept of "vital competence" for people with intellectual disabilities]. *Molodoy uchenyy*, no. 25(159), pp. 278–280. (in Russian)
2. Zinchenko, S.V. (2015). Rol «Ya – kontseptsii» v osobystisnomu samovyznachenni doroslykh [The role of "I – the concept" in the personal self-determination of adults]. *European Union – Ukraine: Adult Education: Proceedings of the Forum for International Adult Days in Ukraine (Ukraine, Kyiv, 4-6 November 2014)*. Kyiv: Nizhyn: PP Lysenko M.M., pp. 131–135. (in Ukrainian)
3. Yermakov, I.H., & Puzikov, D.O. (2007). Zhyttievyi proekt osobystosti: vid teorii do praktyky: praktyko-zoriientovanyi posibnyk [Life project of a person: from theory to practice: a practice-oriented manual]. Kyiv: Osvita Ukrainy. (in Ukrainian)
4. Kotubei, V.F. (2019). Strukturno-funktsionalna model formuvannya sotsiokulturnosti kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly v pedahohichnykh koledzhakh [Structural and functional model of formation of sociocultural competence of future primary school teachers in pedagogical colleges. Physical and mathematical education]. *Fyzyko-matematychna osvita*, vol. 2(20), pp. 54–59. (in Ukrainian)
5. Liashenko, V.I. (2009). Vyznachennia rivniv sformovanosti zhyttievoi kompetentnosti ditei-invalidiv: Metodychni rekomendatsii dlia spetsialistiv sotsialnoi rehabilitatsii [Determining the levels of life competence of children with disabilities: Guidelines for social rehabilitation specialists]. Mykolaiv: Derzhavnyi kompleks rannoї sotsialnoi rehabilitatsii ditei-invalidiv. (in Ukrainian)
6. Nyshcheta, V.A. (2008). Zhyttieva kompetentnist osobystosti; do pytannia stvorennia funktsionalnoi modeli [Life competence of the individual; to the question of creating a functional model]. *Pedahohika i psykholohiia formuvannya tvorchoї osobystosti; problemy i poshuky*, vol. 51, pp. 257–264. (in Ukrainian)
7. Nichuhovska, L.L., & Halaiko, Yu.A. (2019). Profesiina skladova «Ya – kontseptsii» studentiv mahistratury, yak neobkhidnyi chynnyk uspishnoi diialnosti maibutnoho pedahoha [The professional component of "I – the concept" of master's students, as a necessary factor in the successful operation of the future teacher]. *Proceedings of the Profesiina uspishnist pedahohichnoho pratsivnyka yak osnova menedzhmentu yakosti osvitnoho protsesu: IV vseukrainskykh pedahohichnykh chytan* (Ukraine, Cherkasy, 22 November 2019). Cherkasy: FOP Hordiienko Ye.I. (in Ukrainian)
8. Pometun, O.I. (2005). Formuvannya hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the standpoint of modern pedagogical science]. *Visnyk program shkilnykh obminiv*, no. 23, pp. 18–21. (in Ukrainian)
9. Donii, V.M. (ed.) (2003). Psykholohiia i pedahohika zhyttietvorchosti: Naukovo-metodychnyi posibnyk [Psychology and pedagogy of life creation: Scientific and methodical manual]. Kyiv: IZMN. (in Ukrainian)
10. Pustovit, N.A. (2008). Zhyttieva kompetentnist [Life competence]. *Entsyklopediia osvity: akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy* [Encyclopedia of Education: National Academy of Educational Sciences of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
11. Rubinshteyn, S.A. (2015). Osnovy obshchey psikhologii [Fundamentals of general psychology]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)